

Erik Homburger Erikson – identitetskrisens fader.

”Här står jag och kan inte annat”. Den berömda repliken yttrade enligt legenden Martin Luther i Worms 1520 sedan han bannlysts av påven för sina kätterska teser där han förklarat alla kristna för likar och för rätten att predika sin tro på sitt egna språk som alla kunde förstå. Luther var då redan en mogen man på 37 år men hade bakom sig en stormig ungdom, präglad av upprepade kriser som skildrats och analyserats av Erik Homburger Erikson, och det är knappast någon slump att denne valde den store reformatorn som ämne för sin studie i psykoanalys och historia.

Det historiska momentet

Eriksons livsverk handlade om att söka fånga in skeendena i det historiska och samhälleliga förloppet speglat i utvalda individers liv. Det psykoanalytiska perspektivet på individen lämnade han aldrig ur sikte och kunde därför forma den biografiska skildringen nära det individuella livsödet och de personliga kriserna hos en människa för att om inte förklara så ändå belysa vad han kallade det historiska momentet för människan. Begreppet moment är här mångtydigt – det handlar om det historiska ögonblicket, ja, men det handlar också om moment i betydelsen hävstångskraft, den avgörande ansträngning som sätter stenen i rullning. Luther kämpade sig fram till detta moment där han obetvinglig står och säger att ”här står jag!” men han var också ett barn av sin brytningstid, jämgammal med boktryckarkonsten, vuxen ur övergången mellan medeltid och renässans. Erikson beskriver hur Luther bröt sig loss från sin faders önskan om juridikstudier, hur han kämpade med sitt samvete och med djävulen och hur han till slut mot faderns vilja beslöt att bli en religionens man som munk. Han kämpade med tvivel och ångest och hade till och med psykosliknande attacker, och det är i en sådan attack – utbrottet i koret – Erikson låter oss möta Luther. Luther ropar om och om igen under mässan: ”Det är inte jag! Det är inte jag!” Enligt legenden handlade utbrottet om bibelstället i Markus-

Artikeln baserad på föredrag i ”Freuds bar” 2002. Tidigare publicerad i *Divan* 1-2, 2004.

evangeliet där en far till Jesus för fram sin son som anfåttats av en stum ande. Jesus tolkar den stumma anden som plågar sonen som hans tvivel och driver ut anden med bön.

Bibeltextens parallell till Luthers egen vånda ledde fram till en manifestation av Luthers kris enligt Eriksons tolkning, ett exempel på en djupgripande identitetskris som hos den unge neurotiske Luther varade till dess han kunde spika upp sina teser och förklara ”Här står jag och kan inte annat”.

Studiet av den individuella personliga utvecklingen med uppbrott och revolt i det samtida historiska skeendet blev Erik Homburger Eriksons livsverk. Hans betoning av begreppet identitet som målet för den psykiska utvecklingen har präglat flera generationer inte bara psykoanalytiker och terapeuter utan också sociologer, socialpsykologer och inom än vidare kulturella kretsar. Hans vän och kollega David Rapaport betecknade Erikson som den mest inflytelserika psykoanalytiska tänkaren efter Freud. Kanske är detta ett överdrivet omdöme, men det kan nog inte förnekas att han är en av de mest tongivande gestalterna i psykoanalysens historia.

Som ung kandidat i psykoanalytikerutbildningen i början på 1960-talet mötte jag Eriksons texter och de blev för mig en uppenbarelse. Hans *Childhood and Society* som felaktigt översatts som *Barnet och samhället* (1950) och *Identity and the Life Cycle* (1959) som började läsas i Sverige vid denna tid, var till en början relativt obemärkta men spreds så småningom i hela västvärlden. Jag tänker att ett historiskt ”moment” också här spelade in. Efterkrigstid och expansion, en önskan om större perspektiv och vidare horisonter fanns hos många människor. Inom psykoanalysen hade vi en känsla av att mycket fattades inom utvecklingspsykologins betoning på partialdrifter, zonindelning och Anna Freuds försvarsmekanismer. Det kändes därför som om vi tog ett djupt andetag i en alldeles ny luft när vi presenterades för Eriksons psykosociala utvecklingschema som utgör huvuddelen av essäsamlingen *Barnet och samhället*.

Utvecklingstrappan

En utvecklingstrappa var i och för sig ingenting nytt – redan Shakespeare presenterade livsloppet som sju steg i *Som ni behagar* (akt II, scen 7) där Jacques säger:

Ja, hela världen en skådebana är och alla människor,
män som kvinnor, spela på densamma.
Var har sin stund att komma och att gå,
och en har många roller för sin livstid.
Sju åldrar utgör akterna. Först barnet

som kväljs och skriker i sin ammas famn:
sen grinig skolpilt med sin packe böcker
och med sitt glatta anlet kryper
som snigeln trög till skolan; därpå
älskarn som pustar likt en masugn vemodsvisor
om flickans ögonbryn, Soldaten sen,
som full av svordom, lurvig som en björn,
om hedern stucken, lysten efter gräl,
uppsöker bubblan ära mitt i gapet
på kanonerna. Sen kommer domarn
med kullrig mage proppad med kapun
sträng blick och skägget efter regler klippt,
med tänkspråk full och med prejudikater.
Hans roll är slut; i sjätte åldern syns
en mager narr, en pantalong i tofflor.
Glasögon, stora fickor på sin nattrock
och ungdomspermissioner redan sparda,
en värld för vidsträckt för hans skrumpna vador;
hans mandoms basröst övergår igen
till barndomens diskant med gnäll och dallring.
Den sista scenen av dem allesamman,
som slutar detta rika skådespel,
är barndomen på nytt, fullkomlig glömska
och utan tänder, syn och smak och allt.

Eriksons ålderstrappa är väl känd för de flesta, men låt mig i korthet repetera dess huvuddrag. Erik Homburger Erikson var främst freudiansk psykoanalytiker och han hävdade själv under hela livet att hans fundament var den Freudiska psykoanalysen. Det är också Freuds *Tre avhandlingar i sexualteori*, där Freud lägger fram sina teser om det biologiska fundamentet för den psykosexuella utvecklingen, knuten till de erogena zonerna, som är Eriksons utgångspunkt.

Men det fascinerande med Eriksons utvidgning av Freuds psykosexuella stadier var hur han till exempel till det orala stadiet knöt ett inkorporativt förhållningssätt och beskrev hur det lilla barnet inmundigar med ögonen lika väl som med munnen och att det har ett glupskt förhållningssätt till världen i stort förutsatt att det hyser en grundläggande tillit till omvärlden. Förhållningssättet i det orala stadiet betecknade Erikson som grundläggande tillit och han fäste vid stadiet den motsatta polariteten grundläggande misstro. I förhållningssättet som präglar denna utvecklingsnivå betonade Erikson en dialektik mellan tillit och misstro som nödvändig för en sund utveckling.

Erikson kallade sitt utvecklingsschema epigenetiskt. Med denna term ville han betona att varje beskrivet stadium i utvecklingen ligger till grund för nästa och att alla de genomgångna stadierna finns kvar i modifierad form när nästa utvecklingsstadium tar vid.

Det första stadiet av grundläggande tillit/misstro följs av det andra stadiet som Freud kallade det analsadistiska och som Erikson betecknar med det muskulära-anala med polariteterna viljestyrka/skam och tvivel där också en dialektik bearbetas mellan självsäkerhet å ena sidan och skam och tvivel å den andra och där målet är att barnet uppnår en grad av självständighet och viljekraft.

Det tredje stadiet motsvarar det som Freud kallade det genitala med uppkomsten av oidipuskomplexet. Erikson lyfter här fram motsatsparet initiativ/skuld, och han betonar att oidipuskomplexet kan ses som ontogenesen av sekvensen av generationerna, dvs nyfikenhet och fantasier kring reproduktionen och familjen. Avsikt (Purpose) och målmedvetenhet är den styrka som han knyter till detta stadium.

Sedan den känsliga och sexuellt laddade oidipalperioden är tillryggalagd följer enligt Erikson och Freud ett latensstadium då den sexuella uppmärksamheten och fokuseringen står tillbaka för utbyte av erfarenheter av annat slag och för att utveckla färdigheter tillsammans med andra i närsamhället. Eriksons polariteter för detta stadium är industry/underlägsenhet. Denna polaritet bearbetas för grundläggande kompetens. Industry är svåröversatt – närmast kommer kanske det lite åldrade begreppet flit. Spel och lek utvecklas och i dagens samhälle är kanske den här perioden den där dataspelet idag har sin största popularitet och kanske också viktigaste pedagogiska uppgift.

Ungdom och vuxenliv

Vi har därmed nått fram till det för Erikson kanske viktigaste stadiet, nämligen ungdomen. Det är särskilt kriserna under pubertets och ungdomsåren som Erikson blivit känd för. Hans bok *Identity: Youth and Crisis*, som på svenska utkommen med den mindre pregnanta titeln *Ungdomens identitetskriser* fokuserar på detta det femte stadiet. Erikson lade i sitt arbete med ungdomar märke till ett tillstånd som han beskrev som identitetsdiffusion, ett övergångstillstånd kännetecknat av förvirring avseende "vem man är". De varierade och förvirrande värderingarna som ofta är motstridiga ger ungdomarna motsägelsefulla budskap från omvärlden, ett slags rolldiffusion, som skapar ångest och tendens att växla mellan olika ståndpunkter, allianser och antagonismer. Erikson betonar att upp-

levelsen av identitet i relation till andra i tillvaron består av både positiva och negativa känslor, varvid samspelet med det omgivande samhället och platsen i historiens större sammanhang har avgörande betydelse.

Karakteristiskt för ungdomsåren är att utvecklingen ibland tar en paus – Erikson kom att kalla en sådan utvecklingspaus för ett utvecklingspsykologiskt moratorium – ett begrepp som snabbt vann burskap bland professionella som arbetade med ungdomar och som lagt märke till hur ungdomar tidvis ägnar sig åt ett slags planlöst irrande eller resande som nu fick en innebörd en meningsfull planlöshet som en andhämtningspaus i sökandet efter en identitet.

Eriksons intresse för historiska personligheters utveckling under ungdomen ledde till uppsatser om Hitlers ungdom, Maxim Gorkis ungdomsår, G.B. Shaws uppbrott från Irland, Freuds ungdom, Einstein, Jeffersson m fl. Han hade också gjort studier vid ett par indianstammar i USA, de jagande Siouxindianerna och de fiskande Yuorokindianerna och har beskrivit deras olika sätt att möta barnens och ungdomarnas sökande efter identitet.

Erikson betonar för detta stadium åter den epigenetiska tanken när han säger: ”Identitetsbildningen är sannerligen en rekonstruktion av alla tidigare identifikationer i ljuset av en anad framtids utformning.” (Evans, 1967).

Enligt vad som allt tydligare framkommit var Eriksons hustru Joan Erikson mycket aktiv och verksam i utformningen av den fortsatta utvecklingsgången och pådrivande för fullföljandet av utvecklingsschemat också bortom ungdomsåren, som hela tiden var Eriksons eget huvudintresse.

Det stadium som följer på ungdomens utveckling av identiteten beskrevs som fokuseringen på förmågan att knyta an till en annan människa i en intimsfär. Det sjätte stadiet kom därför att benämnas med motsatsparet intimitet/isolering. Det är först nu, i kraft av uppnådd tillräcklig grad av egen identitet som förmågan att älska en annan människa uppstår – att förlora sig själv och våga finna sig själv i en annan. Självfallet är dygden som man kan uppnå i detta stadium enligt makarna Erikson just kärlek. På detta fundament och i konsekvens av kärleken kommer så i det sjunde stadiet betoningen på reproduktionen – och i olika grad och omfattning och på olika områden – omsorgen om nästa generation. Efter mycket övervägande beslöt man sig för motsatsparet generativitet/stagnation. Begreppet generativitet innehåller både kreativ verksamhet men också förmåga att förvalta vunna färdigheter och att värna om den förkovran och insikt som kan överföras till kommande generationer som såväl psykologiskt

som moraliskt och materiellt arv. Frustration och självisk upptagenhet är en negativ pol i detta stadium som man kan tänka sig kan följa på ett sjätte stadium präglad av isolering och brist på intimitet. Den dygd som så småningom Eriksons kom att fästa vid detta stadium var – omsorg.

Det sista och åttonde stadiet, ålderdomen, kom att bli aktuellt för både Erik och Joan Erikson som båda nådde hög ålder. Till sin åttioårsdag gav Erikson ut sin sista och ganska tunna bok *Den fullbordade livscykeln* som också den innehåller hans livsverk i form av det epigenetiska schemat, men denna gång börjar den snart åttioårige författaren med det sista stadiet, åldrandet, där de båda kvaliteterna som han ställer som polariteter mot varandra är integritet av jaget/ förtvivlan (despair). Och som resultat av en lyckligen genomförd livscykel uppstår enligt Erikson dygden visdom – och här anar man en viss avklarning som kan ställas mot dess motsats, rastlöshet och bitterhet.

Eriksons livsverk kom att kretsa kring detta epigenetiska schema som återkommer på olika sätt i alla hans böcker och som också genomsyrat hans kliniska tänkande och hans aldrig övergivna psykoanalytiska tillhörighet. Han påpekade själv ständigt att han utgick från Freud och betonade hur Freuds skrifter i sin tur byggde på 1800-talets upptagenhet av transformation av energier och utveckling av ett fysikaliskt tänkande medan hans egen generation var mer upptagen av sociala relationer, och av historiska och politiska skeenden.

Erikson kom också att ägna mycket tid åt att försöka förstå det psykologiska och politiska skeendet kring en karismatisk ledare som Gandhi. Hans bok om Gandhi, *Gandhi's Truth*, kom 1969. Erikson menar att det var med sin "sanning" som Gandhi med icke-våldsmetoder lyckades ena den väldiga indiska nationen i en resning mot den brittiska överhögheten. Erikson återkommer här till begrepp som "the meaning of meaning it" – ungefär "innehållningen i att verkligen hävda något" – ett sätt att påverka genom autenticitet. Gandhis främsta vapen var hans sällsamma förmåga till sanning och närvaro som ligger samlat i Mahatmans begrepp Satyagraha. Det fanns i Gandhis övertygelse och blick något obetvingligt som hade med närvaro att göra, konstaterade Erikson. Därmed var Gandhi också vaken och öppen för de omedvetna krafter som kunde sättas i rörelse om han berörde de rätta symbolerna i rätt tid. Dessa medvetna politiska handlingar genomförde Gandhi likt interventioner av en skicklig psykoanalytiker – sålunda fokuserade han en aktion av civil olydnad kring saltskatten som drabbade de allra fattigaste genom att initiera illegal salttillverkning i stor skala vid kusterna så att

britterna inte fick in någon skatt. Erikson tar upp saltet som en primär livssubstans, oralt förankrad och gripande djupt in i ätandets psykologi men också saltets betydelse som symbol för sädesvätskan, sädeskornen, potensen och reproduktionen. Erikson lyfte här fram det historiska momentet i Gandhis tid på liknande sätt som i Luthers.

Egna identitetskriser

Låt oss nu gå över till att se vilken tid som var Eriksons egen och undersöka hur hans egen livshistoria och historiska moment grep in i hans liv och hålla i minnet begreppen identitet och identitetskrise.

Jag börjar med fadern och namnet. Eriksons mor hette Karla Abrahamsen och var dansk judinna. Faderns identitet förblev okänd ända till slutet av Eriksons liv. Eriksons biograf Lawrence Friedman lyckades spåra faderns namn som hans mor aldrig velat uppge. Han sökte upp Erikson som nu var 90 år gammal. Friedman medförde ett ungdomsfotografi av Karla som han visade för hennes åldrade son.

”Vilken vacker kvinna!” sa Erikson om porträttet som han länge skärskådade.

”Nå men fadern, då?” sa Friedman. ”Jag tror jag vet hans namn!”

”Honom bryr jag mig inte om längre”, sa Erikson och fortsatte att betrakta moderns bild.

Eriksons mor var alltså uppseendeväckande vacker. Hon gifte sig med köpmannen Salomonsen 1901 och blev Karla Salomonsen. Karla var då gravid med en annan man. Maken berättade på bröllopsnatten dels att han led av syfilis, dels att han var efterlyst och måste fly från landet nästa dag varefter Karla omgående lämnade honom, och äktenskapet blev aldrig fullbordat. Karlas uppbrott blev skandal i den danska familjen och den unga Karla Abrahamsen-Salomonsen begav sig till Tyskland och födde 1902 i Frankfurt sonen Erik som först kom att heta Erik Abrahamsen och sedan Erik Salomonsen. Karla levde fyra år tillsammans med sin lille son som hon nu ensam tog vård om men höll kontakt med sin familj i Danmark. En gång när Erik blev sjuk sökte Karla upp en barnläkare i Karlsruhe vid namn Theodor Homburger. Tycke uppstod och Karla samtyckte till giftermål, och bröllopsresan gick till släktingarna i Danmark. Dr Homburger ville efter ett par år adoptera Erik som kom att betraktas som Dr Homburgers eget barn, men villkoret var att Eriks sanna börd skulle hållas hemlig och att Erik skulle betraktas som Dr Homburgers bio-

logiska barn. Erik var mycket annorlunda till utseendet än den småväxta svartskäggige fadern och han anade snart att allt inte stod rätt till med hans härkomst. Erik Homburger gick i skola i Karlsruhe och familjen var aktiv i den lokala synagogan, trots att Dr Homburger var en sekulariserad jude och familjen bodde i den kristna delen av staden. Erik, som var blåögd och blond, betraktades som goy bland de judiska församlingsmedlemmarna, medan han i skolan blev retad för sitt judiska namn. Erik kom på detta sätt under sin uppväxt aldrig att känna sig hemma någonstans. Han hörde till, men hörde ändå inte till gemenskapen i det Homburgerska hemmet där två yngre systrar snart också fanns.

Den unge Erik Homburger ville inte gå i faderns fotspår, hellre i moderns, som var intresserad av konst, målade litet och umgicks i konstnärskretsar i trakten. Erik gick en tid på konstskola och lärde sig göra träsnitt men var alltför orolig och tillbragte mycket tid som "Wandervogel", framför allt i Schwarzwald. Vid krigsslutet 1918 var han nästan 17 år och hade ingen aning om vad det skulle bli av honom.

Mitt i psykoanalysen

En av Eriks närmaste kamrater var Peter Blos, vars namn vi känner igen som författare till en bok om adolescens från 60-talet. Blos skrev till Erik från Wien, där han fått anställning på en skola för amerikanska barn. Kanske Erik också kunde få arbete här? Erik Homburger betraktade sig som en rätt misslyckad konstnär men visste att han hade god hand med barn, så varför inte resa till Wien? Skolan i Wien drevs av en rik amerikanska, den sista av familjen Tiffany, som gift sig med en landsman vid namn Burlingham. Hon blev snart känd som Dorothy Burlingham och ledde skolan tillsammans med Eva Rosenfeld och en viss fröken Anna Freud. De tre damerna var radikala och gick alla i psykoanalys hos Annas far, Sigmund Freud, och Erik hamnade sålunda helt ovetande mitt i kretsen kring Freud och började intressera sig för psykoanalysen, läste Freuds skrifter, fascinerades och kände sig snart hemma i denna tankevärld. Erik var i 25-årsåldern och ivrig att lära sig. Han erhöll diplom på Montessoriinstitutet i Wien och denna blygsamma examen förblev Eriks enda formella akademiska merit. Han studerade efter sitt eget huvud och strävade inte efter några meriter. Han såg sig alltjämt mer som en intuitiv konstnär än som forskare. Anna Freud upptäckte snart hans säregna begåvning med barn, som hon vid den här tiden arbetade med psykoanalytiskt. Erik fick erbjudande att gå i analys hos henne och dessutom i handledning för att ta egna barn i barnpsykoanalys, detta för det facila priset av motsvarande 7

USD – per månad. Erik gick också spridda kurser på universitetet i Wien, deltog i onsdagssammanträdena hemma hos Freuds och lade märke till en växande antisemitism vid universitetet i Wien. Erik lärde också känna August Aichhorn och dennes tankar om ungdomsbrottslingar och hade utbyte av Ernst Kris som vid denna tid var vad man idag kallar curator på Wiens konstmuseum och de delade båda ett brinnande intresse för psykoanalysen och konsten.

Barnanalysseminariet var fyllt av entusiasm och pionjäranda till en början: här fanns förutom de tre damerna Freud, Burlingham och Rosenfeld också Wilhelm och Annie Reich, Hainz Hartmann, Jeanne Lampl de Groot och Robert Waelder. Med ”der Professor” hade Erik inte så mycket kontakt, mest pga att denne inte syntes till så mycket, dels för att Freud på grund av käksmärta knappt kunde tala. Hans ande svävade dock i verksamheten och hans idéer diskuterades ständigt. Erik beskrev senare sin egen analys som ”pretty good”, men det uppstod snart ett problem. Han hade blivit kär i den unga arbetsterapeuten Joan Serson vid seminariet och bad sin bara sju år äldre analytiker och handledare Anna Freud om tillstånd att gifta sig. Det gick an, tyckte hans analytiker, men lite svartsjuk blev Anna – hon märkte också att Erik hade tankar som avvek både från hennes egna och faderns. Joan och Erik firade både ett judiskt och ett kristet bröllop, det förra mest för pappa Homburgers skull.

Erik hade våren 1933 klarat av vad som krävdes i sin psykoanalytiska utbildning och han invaldes som fullvärdig medlem i Wiens psykoanalytiska förening och blev därmed också medlem i IPA. Erik kände sig dock alltmer som styvson i den Freudiska kretsen och han och Joan tyckte att det blev alltför instängt under den allt tätare ”kvinnomaffian” Anna Freud, Eva Rosenfeld och Dorothy Burlingham och deras intriger och beslöt att om möjligt slå sig ner med sin nya familj utomlands (äldste sonen Kai var född i Wien), eventuellt i Danmark. Anna Freud ryckte på axlarna inför deras beslut att resa liksom inför den hotande nazismen. Ferenczi hade redan tidigt sökt förmå Sigmund Freud att flytta utomlands men han ville tills vidare stanna. Erik glädde sig åt att den 77-åriga Sigmund Freud följde familjen Homburger till tåget för att ta avsked av Erik och Joan. Erik hade kontakt med Abrahamsens i Köpenhamn dit de reste över Polen för att undvika Nazityskland, där man ju nyligen hade bränt Freuds böcker.

Emigration till USA

Det visade sig stöta på stora svårigheter för Erik att få emigrera till Danmark – hans identitet var inte helt godtagbar, då de

danska släktingarna var judar. Familjen Homburger måste till slut lämna Danmark. Joan hade hela tiden velat resa hem till USA, och hösten 1933 anlände de till Ellis Island i New York och mottogs som immigranter och kunde med Joans mors hjälp slå sig ner i Boston. Här var man bland Eriks kolleger mycket intresserad av en fullärd barnanalytiker, utbildad i Wien, och Erik fick fullt upp med kliniskt arbete. Erik var oortodox som analytiker. Han brukade äta en måltid med sina patienter och deras familj, då han var intresserad av att observera interaktionen i familjen. Han var kritisk mot Anna Freuds mer mekanistiska syn på försvaren och mot Hartmanns sätt att strikt skilja inre och yttre värld åt. Erik hade mer av en visionärs bildseende och fäste stort avseende vid vad han kallade ”konstellationer” så som de tog sig uttryck i barns lek och skrev en av sina första uppsatser om dessa. Han hade de facto redan under vandringsåren reflekterat på problemet kropp-själ och noterat sådant som att kroppen är själ och funderat mycket över hur människan uttrycker sina tankar och sin personlighet med kroppen.

Erik hade som nämnts ingen annan utbildning än som psykoanalytiker och ingen formell akademisk examen. Han gick några kurser på Harvard men förlorade intresset och återgick till sin kliniska verksamhet. Han hade också kontakt med den berömde barnpsykologen Arnold Gesell för att studera barnutveckling i Yale men kom i konflikt med Gesell som han ansåg alltför schematisk och fantasilös. Han hade nu börjat skriva och fick publicerad sin artikel om konfigurationer i barns lek 1937. Kanske var han vad man kallar en skrivande analytiker? Men han var osäker. Åter befann han sig i en situation där han inte visste åt vilket håll han skulle bege sig, egentligen åter hemlös som immigrant i ett nytt land, vars språk han ännu inte behärskade. En sociologkollega Mekeel som var på väg att studera Sioux-indianerna föreslog honom att komma med och observera deras barnuppfostran. Erik följde med och blev entusiastisk och det han såg här ledde till fortsatta tankar kring relationen mellan normer, samhälle och barnutveckling. Margaret Mead i Yale blev intresserad och stödde hans skrivande, och alltmer började Erik se sig som ett slags forskare på ett fält mellan samhällsrelationer och utvecklingspsykologi.

Erik var också orolig för utvecklingen i Tyskland men blev lättad när han fick veta att familjen Homburger lyckats fly undan judeförföljelserna till Haifa, Israel. Erik blev en gång tillfrågad om han var jude. Han svarade då: ”Om du är antisemit – så är jag jude!”

Namnet Erik Erikson

Erik fick vid den här tiden en chans att arbeta vid Institute for Child Welfare vid Berkeley-universitet i Kalifornien och familjen flyttade dit 1939. Nu fördes också en diskussion i familjen om namnet Homburger. Barnen klagade på att de i USA kallades "hamburgare". Namnet Erikson dök upp i diskussionen, och Erik tyckte Erik Erikson lät bra och påminde om hans nordiska påbrå som han var stolt över. Han tänkte också på emigranten Leif Erikson som var den förste att komma till Amerika. Alla i familjen gillade namnet, nu blev Erik Homburger alltså Erik Erikson. Han hade bytt namn för fjärde gången: Abrahamsen, Salomonsen, Homburger och nu Erikson. Homburger blev kvar som mellaninitialen H., detta för att hedra styvfadern.

I Berkeley deltog Erikson i ett projekt för studium av 200 13-åringar men Erikson utträttade mycket litet i projektet, han kallade sig själv "a fragile artist" och var inte mycket för systematiska studier. 1942 minskade han sin arbetstid på institutet och arbetade mer och mer privat. Han hade skaffat sig gott rykte som klinisk analytiker och fick lätt nya patienter. Han blev också utbildningsanalytiker vid San Franciscos psykoanalytiska institut, men han trivdes inte i San Francisco-institutet – han skrev i brev till Anna Freud nostalgiskt om de mer fruktbara stämningarna i Wien – på den gamla goda tiden. 1943 blev Erik engagerad i ett projekt med krigsveteraner vid Mt Zion hospital i San Francisco och fann att de unga hemvändande soldaterna i sina krigsneuroser hamnade i vad Erikson kom att kalla identitetsdiffusion.

1944 inträffade en kris i familjen Erikson. Joan väntade sitt fjärde barn – de hade redan barnen Kai, Jon och Sue – det blev en svår förlossning och när Joan vaknade upp var barnet borta. Det var ett missbildat barn med Downs syndrom, och sjukhuspersonalen hade direkt vid förlossningen placerat det på en institution. Efter en kort överläggning beslöt föräldrarna acceptera placeringen och sa till de övriga barnen att brodern Neil hade dött vid födelsen. Denna lögn plågade Erik och Joan men kanske var det så man behandlade dessa barn på 40-talet. Erik tänkte på den lögn om sitt ursprung han själv utsatts för men fann det ändå bäst att förtiga sanningen för barnen.

Framgångens tid

Under tiden växte planerna på en bok fram hos både Joan och Erik – indianessäerna, utvecklingstankarna, några fallskildringar, skissen om Hitlers barndom som Erik påbörjat redan

1933, en uppsats om en legend om Maxim Gorkis barndom kunde kanske bli en helhet. Erik skrev och Joan redigerade. Det visade sig att Erikson hade utvecklat ett alldeles eget språk på engelska, ett språk som levandegjorde hans tankar på ett artistiskt och ofta bildmässigt sätt. Arbetet formade sig så småningom till essäsamlingen *Childhood and Society*, som kom ut 1950 på Nortons förlag efter vissa svårigheter att få boken antagen. Säkerligen blev *Childhood and Society* ett ersättningsbarn för Eriksons sedan Neil försvunnit under horisonten, tills vidare.

Utvecklingsschemat som utgått från det kroppsliga och sedermera efter många bearbetningar blivit resultatet av en lång tradition av en utvecklingstrappa men med tonvikt på den kumulativa utvecklingen. Freuds utvecklingsschema var en vertikal utvecklingslinje – Eriksons mer horisontell. Det kumulativa framgår i schemat av att det går att läsa schemat både vertikalt och horisontellt. De kroppsöppningssymboler som präglade de första versionerna av schemat återkom inte efter *Childhood and Society*, i de senare böckerna ligger betoningen på den sociala utvecklingen och inte på den driftsmässiga.

Erikson fick 500 USD i förskott på sin bok, som trycktes i bara 1500 ex. Men snart visade det sig att boken svarade mot något slags uppdämt behov i hela den akademiska världen, inte bara inom psyk-kretsar. Boken blev så småningom förlaget Nortons största försäljningsframgång någonsin och den andra upplagan såldes i flera hundra tusen exemplar.

Sannolikt blev Erikson lika häpen som hans förlagsdirektör. Anna Freud och Erns Kris liksom andra psykoanalytiker var emellertid kritiska till boken (avundsjuka?) och man förklarade att detta ”var inte psykoanalys”. Boken är ju på sätt och vis kaleidoskopisk – men den måste betraktas som nyskapande och genial i sin kombination av det enskilda fallets dramatik och den teoretiska beskrivningen med helt för den tiden nya perspektiv på sambandet mellan å ena sidan det psykoanalytiska och biologiska och å den andra det sociala och historiska. Erikson kom att ännu mera betona något han markerade i senare skrifter men som han i sin kliniska verksamhet och undervisning alltid understrukt: sök patientens styrka i stället för svagheter, sök tillgångarna i stället för defekterna!

Under tiden som Eriksons undervisade om och gav ut flera skrifter om ”The growth and crises of the healthy personality” och Erikson började hyllas som en av psykoanalysens stora tänkare, vistades Neil i olika institutioner med sporadiska besök av föräldrarna. Så småningom berättade de under vånda för sina friska barn om deras sjuka och undångömda

bror och de fick ta emot mycket förebråelser för sin svekfullhet. Neil dog så småningom på någon institution 1968. Eriksons var för tillfället i Italien men förmådde inte resa hem till begravningen. ”Ordna det på bästa sätt ni barn” meddelade de.

Erikson hyllades vid denna tid internationellt och fick olika erbjudanden om att föreläsa och undervisa. Han fick en tjänst som professor i Human Development i Berkely. Detta var under McCarthy-eran och rektorn för universitetet krävde av universitetslärarna att de skulle avlägga en trohetsed med löfte om att de inte var omstörtande eller kommunister. Många vägrade svära in sig, så också Erikson. Detta hade till följd att han sade upp sig och antog ett erbjudande av Robert Knight att komma till Austen Riggs Center i Massachusetts och arbeta som analytiker och handledare med riklig tid för forskning och skrivande. Han flyttade åter med familjen tvärs över kontinenten. Han stannade vid Austen Riggs i Stockbridge i tio år.

1956 fick han det ärofulla uppdraget att föreläsa i Frankfurt i anledning av 100-årsminnet av Freuds födelse där han talade om den förste psykoanalytikern. 1960 föreslogs han till en personlig professur vid Harvard. Detta var inte okontroversiellt: Erikson saknade ju akademisk bakgrund. Han var framförallt en ”kändis” i den akademiska världen, en outsider som blivit oerhört uppmärksammad för sin karismatiska undervisning och sina okonventionella tankegångar. Genom sponsring skapades medel till en professur i Human development vid Harvard där han under 10 år höll kurser för sociologstuderande. Erikson undervisade mycket informellt och talade mest om det som roade honom. Smultronstället av Ingmar Bergman var ett av hans käraste teman och hans tankar kring Isak Borg kom småningom i bokform i *Adulthood*, en samlingsvolym, redigerad av Erikson.

Tid av kritik och åldrande

1970 pensionerades Erikson från Harvard och återvände till Kalifornien, där han levde och skrev i lugn och långsam takt. Han hade knutits till Nortons förlag efter den exempellösa framgången med *Childhood and Society* och redan på 50-talet lyckats sälja all framtida copyright till detta förlagshus för en halv miljon dollar, en avsevärd summa vid denna tid som i stort sett gjorde Eriksons ekonomiskt oberoende. Avtalet resulterade i en rad böcker hos Nortons med samlingar av alla hans publicerade artiklar i olika tidskrifter och föredrag han hållit i olika sammanhang. Den mesta han i publicerade efter Gandhiboken var i stort sett återvändande till grundtemat

kring den epigenetiska utvecklingen, identitetskrisen och de historiska sambanden liksom tankar om det han kallade historisk och klinisk evidens.

1975 kom en bok betitlad *Life History and the Historical Moment* där han inledde med ett självbiografiskt kapitel och söker illustrera också sitt eget liv och dess olika kriser på ett relativt öppet sätt. Han tog här också upp aspekter från sina båda stora historiska böcker om Luther och om Gandhi. Slutligen återkommer Erikson till en framställning om manligt och kvinnligt som han berört alltsedan hans intresse väckts i barnanalyser om "konfigurationer" i leken. Här finns iakttagelsen att pojkar bygger höga torn som de slår ner medan flickorna regelbundet bygger gårdar eller hus som de vårdar. Här påpekar Erikson en könsskillnad som han ansåg härrör från den djupare uppfattningen om pojkars och flickors kroppar och anatomi – tanken handlar om flickans och kvinnans djupa medvetenhet om "ett inre rum" och kunskapen om att någon kan växa därinne som man måste vara rädd om medan pojkar i sina konfigurationer visar på sin fallos med förmåga att tränga in och befrukta men också fruktan för att den kan förstöras. Erikson hade med sitt begrepp "kvinnans inre rum" uppfattningen att han stod på kvinnornas sida, eftersom han tog avstånd från Freuds syn om kvinnans penisavund och "brist" på penis.

Men nu var det 70-tal och de som på 50- och 60-talet hyllade Erik H Erikson som sin hjälte över hela världen hade ersatts av en annan generation. Erikson fick nu kritik för att hans termer var vaga och att hans tankegångar knappast kunde generaliseras. De innehöll mest en välbärgad västvärlds värderingar. Heinz Kohut, t ex, kritiserade Erikson för ytlighet, och andra saknade politisk analys hos honom och framhöll att han i sina skrifter pläderar för en anpassningsmoral som leder till stagnation snarare än till utveckling. Kate Millet och Germaine Greer kritiserade hans tankar om "det inre rummet" hos kvinnan, som de kallade "The lunatic concept of inner space". De efterlyste en grundligare analys av ett utvecklingschema för kvinnor skilt från det för män. Också feministen Carol Gilligan efterlyste olikheterna i utvecklingsgången för män respektive kvinnor.

Värre var en nedgörande recension av Marshall Berman i *The New York Review of Books* med en stor bild av Erikson och bildtexten "The man who made himself". I recensionen attackerades Eriksons konservatism och hans tilltag att gömma sig bakom namnet Erikson för att dölja sin judiska härkomst. Berman var själv av judisk börd. Självbiografien föreföll enligt recensenten osann och tillrättalagd, och Eriksons kon-

servatism verkade ålderdomlig. Berman ifrågasatte Eriksons autenticitet. En biografi av Roazen från 1977 andades liknande kritiska tongångar. Erikson drog sig djupt sårad tillbaka till sitt hem i Kalifornien och gjorde några försök att komma med genmälen men förmådde det aldrig. Man kan ana att det gnagande onda samvetet kring Neils liv och död gjorde anklagelsen för bristande autenticitet särskilt drabbande. Det var förstås dubbelt bittert, eftersom han så starkt betonat just autenticiteten som en drivande kraft för sökande människor som Gandhi eller Freud – men han såg säkerligen också sin egen karisma som sprungen ur hans egen autenticitet. Nu var också den ifrågasatt och säkert ledde kritiken till en smärtsam självrannsakan för Erik Erikson.

Återupprättad men glömd?

På sin ålders höst flyttade makarna åter till östkusten och bosatte sig i ett bekvämt hus nära Cape Cod. Erikson tystnade nu efter vad som kommit att kallas the Berman-Roazen controversy. När Erikson han till slut sökte göra en sammanfattning av sitt livsverk så blev det den tunna lilla volymen med titeln *The Life Cycle Completed*, på svenska *Den fullbordade livscykeln*, en ganska mångtydig rubricering av skeendena mot slutet av livet. Under sin sista tid i livet hade Erikson alltså Joan vid sin sida, medan han successivt lät glömskan falla över sig och tidvis kommunicerade på tyska, tidvis på engelska. Han dog 1994 på ett sjukhem på östkusten där han också är begravd.

Erikson blev i viss mån återupprättad tjugu år senare då det har kommit ett par nya uppskattande biografier, särskilt en av Lawrence J Friedman som är ytterst väldokumenterad och historiskt grundlig med alla källangivelser tydliga. Den grundar sig på brevväxlingar och intervjuer med flera hundra personer.

Vad kan då eftermälet bli för Erik Homburger Erikson? Denne orolige och känslige man som faktiskt levde sitt liv i sökandet efter en egen förlorad identitet och som ur sitt eget livs erfarenheter och känslor blev ett slags avtryck och avbild av det nittonhundratals som han nästan helt fick uppleva. Hans utvecklingscykel lever kvar i mångas medvetande och termer som identitetsdiffusion och identites-kris har kommit för att stanna, också om allt färre har klart för sig att det var just Erikson som i mitten av 1900-talet präglade dessa begrepp. Erikson har jämfört sig med Freud och Freuds 1800-tal och indirekt kanske också med Gandhi och Martin Luther. Han kommer självfallet i skuggan av dessa giganter, men kvar blir ändå en visionär och konstnärlig själs försök att slå en brygga

mellan kampen för utveckling och medvetenhet med våra inre biologiska förutsättningar och könstillhörighet i relation till den omgivning vi råkar födas till och det historiska moment som råkar bli just vårt öde.

